

Tinjauan Buku

Eksplorasi Budaya di Malaysia

Mohd Yuszaidy Mohd Yusoff & Muammar Ghaddafi Hanafiah

Bangi: Penerbit UKM, 2021, 197 halaman, ISBN 9789672515012

Eksplorasi Budaya di Malaysia hadir di tengah-tengah situasi kehidupan berbudaya masyarakat yang kian sofistikated dan kompleks diterjah arus media sosial. Budaya kerap kali disalah anggap oleh orang ramai sebagai hanya meliputi hal-hal berkaitan kesenian. Sedangkan pengertian budaya dalam konteks pengajian antropologi merupakan suatu konsep yang ruwet. Para sarjana antropologi budaya telah mengemukakan pelbagai definisi berkenaan konsep budaya. Malah sarjana seperti A.L. Kroeber dan C. Kluckhohn pernah mengumpul sehingga 160 definisi budaya yang telah dikemukakan oleh para sarjana bidang ini.

Asas kepada pertumbuhan budaya terletak pada perlakuan manusia yang dipelajari (*learned behaviour*). Perlakuan-perlakuan manusia yang diterima daripada proses pembelajaran terjalinkan dalam suatu sistem yang teratur, yang dikenali sebagai budaya. Budaya dapat dilihat daripada aspek perlakuan dan hasil perlakuan anggota masyarakat. Perlakuan manusia didorong oleh berbagai-bagai aspek lain seperti nilai, norma, aturan, adat resam, kepercayaan, undang-undang dan sebagainya. Perlakuan ini adalah hasil daripada pelbagai proses dan ini juga yang melahirkan berbagai-bagai peralatan budaya. Sesuatu sistem itu melibatkan perlakuan individu dan gabungan dengan alat-alat yang dihasilkan mempunyai perkaitan dengan sesuatu kebudayaan.

Dalam konteks pengajian Melayu, budaya sering kali dikaitkan dengan budi dan daya. Istilah budi membawa makna asli, pertama, sejati dan dipandang sempurna manakala daya pula dimaksudkan sebagai akal, jalan fikiran dan ciptaan (Rohana Yusof, 2010: 75). Istilah budi juga membawa makna kecergasan fikiran dan kecerdasan akal seseorang manusia dalam usaha mengatasi permasalahan dengan mencari jalan penyelesaian. Sementara istilah daya merujuk kepada kekuatan usaha dan ikhtiar yang dilakukan untuk membantu menjana pemikiran bagi menangani sesuatu permasalahan. Sekiranya penyelesaian yang diperoleh daripada hasil pemikiran tersebut diterima dan dapat dijadikan amalan bersama dalam kelompok masyarakat, ia diterima sebagai budaya dalam kehidupan.

Justeru kebudayaan merangkumi keseluruhan cara hidup yang diamalkan oleh sesuatu masyarakat. Hal ini termasuklah cara berkelakuan, bertindak, dan berfikir serta segala hasil kegiatan dan penciptaan yang berupa kebendaan atau kerohanian sesuatu masyarakat, tamadun atau peradaban. Terangkum dalam budaya juga adalah akal budi. Kepelbagaian aspek dalam kebudayaan inilah yang dikupas dalam buku *Eksplorasi Budaya di Malaysia*.

Eksplorasi Budaya di Malaysia membincangkan isu kesinambungan serta kemapanan budaya masyarakat di Malaysia secara komprehensif, dan mengetengahkan amalan, ekspresi dan budaya material dalam perspektif baharu. Aspek-aspek seperti falsafah, budaya material dan ekspresi budaya di Malaysia dibincangkan dalam konteks teori, pemuliharaan, amalan dan simbol budaya. Subjek yang diperbincangkan agak komprehensif dan mencakupi aspek budaya Melayu dan peribumi, termasuk seni persembahan dan drama televisyen sebagai ekspresi budaya masyarakat. Sebahagian amalan dan budaya material peribumi dari Sabah dan Sarawak turut diangkat sebagai

subjek perbincangan.

Penghasilan buku ini adalah bertujuan untuk memperluas dan melengkapkan kutubkhanah ilmu dalam bidang kebudayaan Melayu dan peribumi lain di Malaysia. Buku ini bertindak sebagai katalis untuk para sarjana dan pengkaji budaya dalam mengusahakan kajian daripada perspektif baharu tentang budaya masyarakat Melayu dan peribumi di Malaysia. Buku ini merupakan bahan rujukan tambahan yang amat berharga kepada khazanah tulisan sedia ada tentang kebudayaan Melayu. Secara tidak langsung kehadiran buku ini memberi sumbangan ke arah memperkasakan bidang pengajian Melayu dengan cara tersendiri pada masa hadapan.

Buku ini merupakan buku penyelidikan bertemakan budaya anak peribumi Malaysia. Terdapat lapan bab dikemukakan bagi memperkatakan keberadaan dan kesinambungan budaya peribumi Malaysia di persada dunia kontemporari. Secara asasnya, buku ini membawakan rumusan daripada pemerhatian dan tinjauan serta analisis ilmiah dalam persoalan-persoalan yang disentuh.

Penerokaan budaya dalam buku ini dimulai dengan bab Struktur Persembahan Makyung yang menghuraikan unsur ritual, muzik, nyanyian, tarian, dan lakonan dalam persembahan Kumpulan Seri Temenggung (KST). Teori persembahan Richard Schechner (1985) di samping konsep prapersembahan bangsawan oleh Nur Afifah Abdullah telah diaplikasikan bagi menjelaskan struktur ini. Struktur persembahan makyung tidak boleh dipisahkan daripada tiga bahagian persembahan yang dikemukakan oleh Schechner iaitu proses berkumpul, proses pementasan dan proses bersurai. Berdasarkan pendekatan konsep prapersembahan bangsawan oleh Afifah pula didapati prapersembahan makyung mempunyai persamaan dengan prapersembahan bangsawan.

Dalam bab seterusnya, konteks budaya dikupas dari sudut perubatan Melayu. Fokus bab ini dikhususkan untuk menjelaskan tentang tawas dan penggunaannya dalam dunia perubatan Melayu tradisional. Antara penyakit yang dipercayai boleh dirawat menggunakan tawas ialah penyakit batin, penyakit bayi menangis, sakit sawan, semput, demam kuning, lemah semangat dan gangguan makhluk halus. Selain itu, tawas boleh digunakan untuk merawat beberapa penyakit ringan lain seperti demam, selesema dan lesu badan. Bagaimanapun konsep 'rasi', 'kena dengan caranya' dan 'dengan izin-Nya' merupakan hal yang tidak harus dikesampingkan dalam menentukan kejayaan kaedah pengubatan ini. Semasa proses pengubatan, terdapat tiga peringkat rawatan yang perlu dijalani iaitu prarawatan, semasa rawatan dan pascarawatan. Turut dilibatkan dalam proses pengubatan ialah pelbagai pantang larang, upacara dan ritual perbomohan. Tawas akan disediakan dalam bentuk ramuan ubat tradisional dan biasanya akan dicalit pada waktu yang ditetapkan sahaja. Pesakit turut diberi air jampi dan perlu mengikut segala pantang larang tertentu sepanjang proses rawatan.

Penjelajahan lapangan budaya diteruskan dalam bab ketiga yang meninjau kaedah rawatan tradisi oleh seorang bomoh kayap di Pasir Mas, Kelantan. Rawatan bomoh ini menggunakan kaedah semburan air ludah sirih pinang yang dikunyahnya ke atas pesakit kayap. Kaedah rawatan tradisional ini melibatkan unsur ritual termasuk pembacaan mantera, penyediaan herba tertentu dan kepatuhan terhadap pantang larang. Bab ini turut membincangkan soal kepercayaan adanya gangguan makhluk ghaib seperti hantu dan hilangnya semangat pesakit akibat gangguan tersebut yang perlu dipulihkan. Turut dibincangkan ialah persoalan kerasian antara bomoh dan pesakit dalam usaha memperoleh kesembuhan daripada penyakit kayap.

Wacana berkaitan drama televisyen sebagai ekspresi budaya masyarakat turut disentuh dalam buku ini. Bab Drama Televisyen: Anak Penarik Beca menekankan bahawa nilai skrip drama

televisyen dipengaruhi oleh kekuatan struktur pembinaannya yang terdiri daripada tema, plot, bahasa, watak dan perwatakan serta latar. Hal ini dibuktikan oleh drama televisyen *Anak Penarik Beca* arahan Jurrey Latiff dan skripnya ditulis oleh Martias Mohd Ali yang telah berjaya memenangi kategori Skrip Drama Televisyen Terbaik di Anugerah Seri Angkasa (ASA). Kemenangan ini adalah disebabkan oleh indikator tema yang jelas, urutan plot cerita yang mudah difahami dan watak-perwatakan yang hidup, ideal serta rasional. Selain itu, dialog bahasa yang bervariasi berhasil mendukung karakter serta mampu mencerminkan situasi dan latar yang realistik. Demikianlah kekuatan skrip drama televisyen ini yang dianggap sebagai nyawa bagi kejayaan penerbitannya di layar televisyen.

Kembara budaya buku ini diteruskan dengan bab Etnografi Masyarakat Bajau Kampung Pangkalan Air, Sabah. Bab ini memerihalkan maklumat salasilah keturunan, latar belakang dan susun lapis masyarakat serta struktur pentadbiran yang didukung oleh etnik Bajau di Sabah. Turut dipaparkan ialah aspek sosiobudaya seperti cara hidup, sistem nilai dan pantang larang serta kepercayaan orang Bajau. Menerusi bab ini, diperjelaskan bahawa budaya dan cara hidup masyarakat Bajau di Kampung Pangkalan tergambar dalam ritual kematian yang bertitik tolak daripada sejarah salasilah, keturunan dan latar belakang mereka yang masih berpegang kepada ajaran nenek moyang. Pengekalan budaya dan kepercayaan yang menjadi identiti serta prinsip hidup suku kaum ini adalah disebabkan faktor pendidikan masyarakatnya yang rata-rata bertahap sederhana. Faktor bentuk muka bumi penempatan penduduk yang berada di kawasan pedalaman pula telah mempengaruhi tahap kemunduran daripada segi kemajuan pendidikan, ekonomi dan infrastruktur sekali gus menghadkan perkembangan minda masyarakatnya.

Buku ini juga mengupas satu lagi aspek budaya masyarakat peribumi iaitu melalui bab Pola dan Reka Bentuk Busana Perempuan Etnik Suluk. Fokus bab ini ialah pola dan reka bentuk *badju sablay* iaitu busana perempuan etnik Suluk yang istimewa dan telah lama dipakai oleh golongan bangsawan Suluk di Kepulauan Sulu. Pada hari ini, busana ini turut dipakai oleh golongan rakyat biasa. Jenis kain yang digunakan seperti kain satin, broked dan sebagainya menggambarkan nilai ekonomi dan status pemakai busana ini. Selain itu, status kedudukan dan ekonomi pemakainya juga dapat dilihat daripada pemakaian *dublun* pada belahan baju. Di samping itu, bab ini turut membincangkan tentang *badju kuput* atau *badju biyatawi* yang seakan baju kebaya. Busana ini asalnya merupakan busana yang dipakai oleh puteri dan kerabat di istana Kesultanan Sulu. Busana ini dapat menyerlahkan reka bentuk yang menarik terutama di bahagian dada busana yang dihiasi *kabil-kabil*. Ketinggian status pemakai turut diserlahkan menerusi ratusan *tambuko bulawan* atau butang emas yang menjadi perhiasan busana ini.

Buku *Eksplorasi Budaya di Malaysia* turut menyorot persoalan motif klirieng dalam kalangan masyarakat Punan Ba. Menerusi bab ini, pelbagai motif klirieng telah dikupas. Klirieng ialah tiang tempat pengebumian mayat berukiran cantik yang dibina untuk diletakkan mayat golongan bangsawan yang telah kering tulang-temulangnya selepas diletakkan dalam keranda gantung. Motif ukiran asas klirieng dibahagikan kepada dua jenis utama iaitu jenis seimbang dan jenis tidak seimbang. Terdapat jenis motif utama dalam ukiran klirieng iaitu kelunan (manusia), motif sarang lajung (hantu gergasi), motif haiwan seperti motif lenjau (harimau), motif tebenggang/tingang (burung kenyalang), motif aso' (anjing/naga), motif udang atau mata udang dan motif pacat, dan beberapa motif tumbuhan seperti motif karawit/kawit-kawit (sulur paut), motif kayu aren/udo beran (*tree of life*). Seterusnya motif abstrak terbahagi kepada motif tarik, motif keliling bulan dan motif jalok (jala). Ukiran motif-motif ini bertujuan untuk memperoleh perlindungan daripada kekuasaan dan kekuatan yang ada pada si mati masa hidup yang diukir pada klirieng itu.

Masyarakat Punan Ba mewarisi fahaman animisme dan amat mempercayai kuasa-kuasa itu dapat menghalang kuasa jahat seperti semangat daripada mengganggu kehidupan mereka.

Akhir sekali, kandungan buku *Eksplorasi Budaya di Malaysia* turut mencakupi kupasan mengenai seni Silat Cekak Pusaka Hanafi. Seni mempertahankan diri ini ditinjau bagi menyelami beberapa nilai Melayu khususnya dalam perspektif adab (etika) dan pantang larang. Daripada perspektif adab, terdapat empat aspek dititikberatkan iaitu adab pergaulan ahli lelaki dan wanita, adab bersalam, adab menegur dan adab berguru. Daripada segi nilai pula, terdapat tiga nilai utama ditonjolkan berkaitan semua adab tersebut iaitu nilai menghormati, nilai memelihara maruah dan nilai bersabar. Dalam perspektif pantang larang pula sekurang-kurangnya terdapat lima nilai yang perlu ada pada setiap pengamal Silat Cekak Pesaka Hanafi iaitu tidak menderhaka kepada ibu, tidak menderhaka kepada bapa, tidak menderhaka kepada guru, tidak bergaduh sesama ahli dan tidak mencaci seni silat Melayu asli yang lain. Bab ini seterusnya menyerlahkan keindahan nilai-nilai Melayu yang murni di sebalik adab dan pantang larang seni silat Melayu ini yang tidak lain dari berkonsepkan jati diri Melayu Islam yang sejati.

Buku *Eksplorasi Budaya di Malaysia* yang mengandungi lapan bab ini diharapkan dapat memberi kesegaran kepada para pengkaji bidang budaya dalam melestarikan kosa ilmu dan pengetahuan tentang pengajian budaya Melayu dan peribumi di Malaysia. Menerusi buku ini, dapat dilihat bahawa kebudayaan masyarakat Malaysia walaupun berbeza, namun mempunyai asas yang sama, iaitu membentuk keperibadian dan jati diri individu ke arah yang lebih baik. Budaya kebangsaan ini dapat melahirkan satu negara bangsa Malaysia yang maju, progresif, saintifik dan bersatu padu tanpa wujud anasir negatif dalam kehidupan masyarakat majmuk. Pengetahuan dan pendedahan mengenai kepelbagaian budaya akan menyemarakkan perpaduan dalam kalangan anak peribumi Malaysia atas dasar saling memahami, menghormati dan menyantuni keistimewaan warisan budaya masing-masing.

Muhd Norizam Jamian
Kluster Warisan Melayu
Pusat Kajian Bahasa, Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
norizam@ukm.edu.my